

גרוס-רוזן

(Gross-Rosen). מחנה ריכוז שהוקם בקיץ 1940 ליד מחצבת גרניט בג'ר' שבשלזיה התחתית, כמחנה-בת של מחנה זקסנהאוזן.

ב-1 במאי 1941 הפך מחנה ג'ר' למחנה ריכוז עצמאי, ופעל עד אמצע פברואר 1945. מפקדי המחנה היו: ס"ס אוברשטורמפירר ארתור רדל (עד 15 בספטמבר 1942), ס"ס האופטשטורמפירר, וילהלם גידאון (עד 10 באוקטובר 1943), וס"ס שטורמבנפירר יוהנס הסברוק. תחילה עבדו האסירים במחצבה שהיתה בבעלות מפעלי (SS Deutsche) Dest (Erd Und Steinwerke GmbH), וכן בבניית המחנה, שהואצה בקיץ 1943. במהרה הוחל בהקמת מחנות רבים ליד מפעלי הנשק. מספר האסירים גדל בהתמדה: ב-1941 הגיע מספרם ל-1,487, ב-1942 ל-6,780, ב-1943 ל-15,400, ב-1944 ל-90,314 (המספר אינו כולל עשרות אלפי אסירים בעלי מספרים כפולים), וערב פינוי המחנה – 97,414. בשלב האחרון לקיומו היו במחנה כ-78,000 אסירים (52,000 גברים ו-26,000 נשים), שהיו 11% מכלל האסירים שנמצאו אז במחנות ריכוז נאציים. בסך-הכול עברו דרך המחנה 125,000 אסירים בני לאומים שונים. מספר הקורבנות שנספו במחנה ובמשלוחי הפינוי מוערך בכ-40,000.

היהודים היו הקבוצה הגדולה ביותר בין קורבנות המחנה, מספרם בתוך אוכלוסיית המחנה היה ניכר, בעיקר בסוף 1943 ותחילת 1944. מסוף 1943 הובאו לג'ר' כ-57,000 יהודים, מתוכם היו 26,000 נשים. הפנייתם של יהודים למחנה ג'ר', וכן ניצול כוח העבודה שלהם לצורכי כלכלת המלחמה של גרמניה, באו בעקבות ארגון מחדש של שיטת כוח העבודה של היהודים בידי הס"ס באיזור שלזיה ופינוי מחנות הריכוז פלשוב ואושוויץ-בירקנאו. היהודים פוזרו מחוץ למחנה הראשי בתת-מחנות רבים, ושיעור הנשים בהם היה גדול. אסירים יהודים ראשונים הגיעו לג'ר' במשלוח מדכאו (ב-18 ביוני 1941 48 נפש) וזקסנהאוזן (ב-13 באוגוסט 1941 32 נפש, ב-18 בספטמבר 1941 21 נפש, וב-20 בספטמבר 1941 94 נפש). ב-1942 הגיעו קבוצות קטנות של יהודים ממחוז רדום, מבית-הסוהר בטרנוב ומזקסנהאוזן ומבוכנוואלד, בסך-הכול כ-100 נפש. הם שוכנו בבלוק 4, שבראשו עמדו עבריינים גרמניים: ג. פריל, א. רדקה, ופ. אלט; פריל ורדקה היו סדיסטים ורוצחים אכזרים במיוחד.

תנאי החיים והעבודה של האסירים היהודים היו קשים ובלתי אנושיים במיוחד. נוסף לעבודה המתישה במחצבה ובבניית המחנה נוצלו היהודים לעבודות מיוחדות שונות בשעות הפנאי. חל איסור על אסירים אחרים ליצור אתם קשרים, נאסרה כניסה לבלוק שלהם והם לא היו זכאים לטיפול רפואי. בתנאים אלה תש כוחם במהירות ובריאותם התערערה. התמותה בקרבם היתה גבוהה (עד סוף 1941 מתו 85), אחרים הפכו למוזלמאנים ובדצמבר 1941

נכללו בסלקציה במסגרת מבצע אותנסיה (119 נפש). ב-1942 נמשכה התמותה הגבוהה. המכונים 'נכים' נשלחו לדכאו. ב-16 באוקטובר 1942 נשלחו 37 אסירים יהודים אחרונים לאושוויץ במסגרת מבצע הוצאת יהודים ממחנות ברייך, ו-12 חודשים היה ג'ר' 'חופשי מיהודים' (Judenfrei).

באוקטובר 1943 החלה זרימה מחדשת של אסירים יהודים לג'ר', הפעם בקבוצות או במשלוחים, עם הפניית 600 אסירים ממחנה עבודה במרקשטט (Markstadt) לתת-מחנה חדש בפניפטייכן (Fünfteichen), לרשות מפעלי קרופ (Krupp). עוד קבוצה של 600 אסירים נמסרה לרשות מפעלי אי.גה. פרבן לעבודה בדיהרנפורת (Dyhernfurth) במפעלים שיצרו גזים למלחמה. במרס 1944 הגיעו עוד קבוצות. מאז עד ינואר 1945 נמשכה זרימת אסירים יהודים בלי הפסקה, ולפיכך הוקמו תת-מחנות חדשים של ג'ר'. רוב האסירים היהודים היו מפולין ומהונגריה; אחרים באו מבלגיה, מצרפת, מיוון, מיוגוסלביה, מסלובקיה ומאיטליה. היהודים בג'ר' פוזרו ביותר מ-50 תת-מחנות, שהוגדרו כ'מחנות עבודה' (Arbeitsläger), רובם בשליה התחתית, וחלקם בחבל הסודטים ובלוז'צה

(Luzyce). חלק מתת-המחנות הוקמו בעקבו העברת מספר מחנות עבודת כפייה ליהודים (Zwangsarbeitsläger), שנוהלו עד אז בידי מיופה-כוח מיוחד מטעם הרייכספירר ס"ס לענייני תעסוקת זרים בשליה העלית (ארגון שמלט). בסך-הכול הועברו למפקדת ג'ר' 28 מחנות מסוג זה, 23 בשליה התחתית וחמישה בחבל הסודטים, מתוכם המשיכו 20 לפעול כתת-מחנות. אסירים משמונה המחנות הנוותרים הועברו לתת-מחנות שכבר היו קיימים. כך הוקמו תת-המחנות: בונצלאו I (Bunzlau I; לגברים), דיהרנפורת II (לגברים), גרבן (Gräben; לנשים), גרפליך-ררסדורף (Gräflich-Röhrsdorf; לנשים), גרינברג (Grünberg; לנשים), הירשברג (Hirschberg; לגברים), לנגנבילאו (Langenbielau; לנשים וגברים), מרצדורף (Merzdorf; לנשים), נויזלץ (Neusalz; לנשים), פטרס-ולדאו (Peterswaldau; לנשים), ולדנבורג (Waldenburg; לגברים), וולפסברג (Wolfsberg; לגברים), צילרתל-ארדמנסדורף (Erdmannsdorf-Zillerthal), וכן תת-המחנות לנשים בחבל הסודטים: ברנסדורף (Bernsdorf), גברסדורף (Gabersdorf), אובר אלטשטט (Ober Altstadt), פרשניץ (Parschnitz) ושצלר (Schatzlar).

קבוצה שנייה של תת-מחנות לאסירים יהודים הוקמה מן היסוד עם זרימת המשלוחים, בעיקר מאושוויץ, שהובאו על-פי דרישת המפקח לחימוש של האזור הצבאי של שלזיה (Wehrkreis VIII) או של 'ארגון טוט', ואחר-כך גם במסגרת פינוי חלקי של מחנות פלשוב ואושוויץ. ביניהם בלטה הקבוצה בהרי הסודטים ששם הכולל היה Arbeitslager Riese (מחנה העבודה הענקי). 12 תת-מחנות לגברים נכללו בקבוצה זו: דרנהאו (Doernhau), ארלנבוש (Erlenbusch), פלקנברג (Falkenberg), פירסטנשטיין (Fuerstenstein), קלטווסר (Kaltwasser), לרשה ומרצבכטל (Laerche, Maerzbachtal), אוברויסטגירסדורף

(Oberwüstegiersdorf), זאופרוסר (Sauerwasser), שוטרורק (Schotterwerk), טנהאוזן (Tannhausen) ווולפסברג. תת-המחנות הללו הוקמו בין אפריל ליוני 1944, כמאגר כוח עבודה לבניית מעונו התת-קרקעי של היטלר, ורוכזו בו כ-13,000 יהודים, בעיקר מהונגריה. עבודת פרך בחפירת מעברים תת-קרקעיים ובניית אתרים שונים, כבישים וכו' וכן תנאי חיים ותנאים סניטריים קשים ביותר, גרמו במהרה שאסירים רבים היו למוזלמאנים. אחרי סלקציה נלקחו 857 מבין האסירים לאושוויץ בשני משלוחים (29 בספטמבר ו-19 באוקטובר 1944). ברשת המחנות Arbeitslager Riese, שהיתה מבוססת על אוטונומיה מסוימת, בלטה תמותה גבוהה במיוחד. מתוך תיעוד שנשתמר ניתן ללמוד על מותם של לפחות 3,068 אסירים.

עוד תת-מחנות ליהודים היו אלה: בד ורמברון (Bad Warmbrunn), בלקנהיינ (Balkenhain), פרידלנד (Friedland), שרטנדורף (Schertendorf), גרינברג, ברינליץ (Bruennlitz) וגפרסדורף (Geppersdorf). האסירים במחנות הללו הועסקו במפעלי נשק מקומיים. בין האסירים היהודים בג'ר' היה שיעור גבוה של נשים. הן פוזרו ב-42 תת-מחנות, רוב הנשים היהודיות היו מפולין ומהונגריה. צירופן לרשת מחנות ג'ר' נעשה בשתי דרכים: היהודיות מפולין צורפו במסגרת חיסול ארגון שמלט (העברת 15 תת-מחנות), ובסוף 1944 – במסגרת משלוחי פינוי מפלשוב, מאושוויץ-בירקנאו ומגטו לודז' (דרך אושוויץ). היהודיות מהונגריה הגיעו במשלוחים שעברו דרך אושוויץ-בירקנאו. בתת-המחנות לנשים (Fal-Frauenarbeitslager) מקבוצת שמלט היו כ-6,000-7,000 נשים. 13 מהם נוצלו בידי מפעלי תעשיית טקסטיל, אחד בידי התעשייה האווירית ואחד בידי תעשיית תחמושת. תיאום הפעילות של תת-המחנות בחבל הסודטים נעשה בידי הס"ס קומנדו טראוטנאו (SS Komando Trautenau) שישב בפרשניץ. המשטר בהם היה ליברלי יותר, ומתוך 5,000 נשים מתו שם 58. שאר תת-המחנות לנשים הוקמו במועדים אלה: במרס 1944 – תת-מחנה גרפנורט (Grafenort), ביולי – ברסלאו-הונדספלד (Breslau-Hundsfeld), גובן (Guben), ווייסוטר (Weisswasser), באוגוסט – פרייבורג (Freiburg) ומיטלשטיינה (Mittelsteine); בספטמבר – גרליץ (Görlitz), ליבאו (Liebau), ויסאו (Wiesau), ואובר הוהנאלבה (Ober Hohenelbe); באוקטובר – בירנבאומל (Birnbäumel), הוכוילר (Hochweiler), קורצבך (Kurzbach), זקיש (Sackisch), שלזירסה (Schlesiersee), הלבשטט (Halbstadt), קרצאו (Kratzau I, II) וציטאו (Zittau); בנובמבר – ברינליץ וזנקט גיאורגנטל (St. Georgenthal); ב-1945 הוקמו עוד תת-מחנות לנשים: לנגנבילאו, ויסטיגרסדורף (Wüstegiersdorf), גבלונץ (Gablonz) ומורשנשטרן (Morchenstern). בתת-המחנות הללו רוכזו עשרות אלפי נשים. את כוח העבודה שם ניצלו מפעלי תחמושת (8 מחנות), התעשייה האווירית (5 מחנות), תעשיית הרדיו (4 מחנות), 'ארגון טוט' (לבניית שוחות; 4 מחנות), מפעלי תעשיית טקסטיל (2 מחנות) ועוד.

עד 1944 לא היו העברות רבות של אסירים יהודים מג'ר' למחנות ריכוז אחרים. ידועים רק המשלוחים של 'נכים' לאושוויץ (כ-200 נפש) ו-400 נפש לבוכנוואלד. ואולם, היו העברות תכופות במסגרת רשת תת-המחנות כתוצאה מצרכים שוטפים של כלכלת מלחמה, ואחר-כך בעקבות חיסול הדרגתי של ג'ר'.

בשלב הראשון של הפינוי, בעשרת הימים האחרונים של ינואר 1945, חוסלו תת-המחנות שבגדה המזרחית של הנהר אודר. תת-המחנות לגברים (היהודים היו שם במחנות פינפטייכן ודיהרנפורט) הועברו למחנה-האם. תת-המחנות לנשים הופנו לרוב למחנות ריכוז בעומק הרייך. הפינוי נעשה ברגל בצעדות מות בתנאי חורף וחוסר מזון, ורבים, שאת מספרם קשה לאמוד, נספו בהן. במקרים מסוימים אף לא נודע גורלן הסופי של השיירות.

בשליש הראשון של פברואר 1945 פונה מחנה-האם, ואחר-כך גם שאר תת-המחנות. בפינוי מחנה-האם השתמשו אומנם ברכבות, ואולם, במסע של ימים אחדים בקרונות פחם, בלי מזון, נספו רבים. תת-המחנות פונו ברגל (לדוגמה, אסירים ממחנה העבודה בונצלאו היו בדרך מ-12 בפברואר עד 26 במרס 1945, ובדרך נספו כ-260 נפש).

במסגרת משלוחי הפינוי מג'ר' ותת-המחנות הועברו כ-3,500 יהודים לברגן-בלזן (בעיקר נשים ממחנות-עבודה בירנבאומל, קריסטיאנשטט, הוכוילר וקורצבך), 5,565 הועברו לבוכנוואלד, 489 לדכאו, 4,930 לפלוסנברג (Flossenbuerg), 2,249 למאוטהאוזן (בעיקר מרשת מחנות Arbeitslager Riese – הופנו שם לקומנדו אבנזה) ו-1,103 למיטלבאו. מחנה נוינגמה קיבל מספר קטן של נשים מוייסוסר.

עם נביא בחשבון גם העברות משנת 1944, ניתן לקבוע שלמחנות הריכוז ברייך הועברו לפחות 19,500 אסירים יהודים מג'ר', כלומר, 34% מאוכלוסייתם. גורל שאר 37,500 יהודים עדיין טעון בירור; חלקם ודאי נכללו בפינוי. מספר הקורבנות היהודים ברשת מחנות ג'ר' אינו ידוע (להוציא את רשת Arbeitslager Riese).

ידוע שכמחצית מתת-המחנות ליהודים לא פונו, והאסירים שוחררו ב-8-9 במאי 1945 בידי החיילים הסובייטים. מבין תת-המחנות לנשים שוחררו 20 (ב-13 מהם נותרו בחיים כ-9,000 נשים), במחנה לנגבילאו נרשמו אחרי השחרור 1,400 יהודים, בברינליץ נותרו 800, בולדנבורג – כ-600.

גם נתונים חלקיים אלה מצביעים על שיעור גבוה של אסירים ששרדו עד למפלת המשטר הנאצי. בתת-המחנות המשוחררים קמו באופן ספונטני ועדי יהודים, פרשו חסותם על האסירים, בעיקר על החולים הרבים, השיגו מזון ולבוש, ושיתפו פעולה בהחזרת האסירים לארצות מולדתם.

קבוצה גדולה של אסירי ג'ר' לשעבר התקבצה בדז'רז'וניוב (Dzierzoniow), וב-17 ביוני 1945 התכנסו שליחי הוועדים היהודיים משש ערים בשלזיה התחתית כדי להקים ועדה מחוזית של יהודי פולין ולתאם פעילות בתנאים החברתיים-הפוליטיים החדשים שנוצרו.

